

Żydowskie miasto Tarnów

Autor tekstu: **Oliwia Tańska**

Tarnów, jedno z większych miast południowej Polski, odegrało dużą rolę w stosunkach polsko-żydowskich. Czasem rola ta była pozytywna, czasem negatywna. Do tej drugiej zaliczyć można okres milczenia i zapominania o mieszkańcach Tarnowa wyznania mojżeszowego. Po ludności tej nie zostało prawie śladu (był to wynik działań II Wojny Światowej). Jest to tym bardziej bolesne, że jeszcze we wrześniu 1939 r. ludność żydowska stanowiła 45% ^[1] mieszkańców Tarnowa. To pewnego rodzaju „zapomnienie” było również spowodowane powojenną polityką Polski skierowaną „nieprzychylnie” na polskich Żydów. Na szczęście sytuacja zmieniła się i obecnie coraz częściej wraca się do tej części historii miasta, dba się o pamięć tarnowskich Żydów. Stosunki polsko-żydowskie lub jakiegokolwiek stosunki międzynarodowe to nie tylko oficjalne spotkania między najwyższymi dostojnikami państwowymi, ale głównie relacje międzyludzkie dnia powszedniego. Stosunki takie są szczególnie widoczne w miastach, w których żyją ludzie różnych kultur i narodowości. Najczęściej starają się oni żyć w zgodzie i nie przeszkadzać sobie nawzajem. Do II Wojny Światowej Tarnów był miastem, którego mieszkańcami byli Żydzi i Polacy. W niniejszym referacie pragnę krótko przedstawić historię żydowskiej ludności Tarnowa.

Żydzi przybyli do Tarnowa w XV wieku, kiedy to miasto otrzymało przywilej zwalniający od opłat handlowych. Do 1581 r. zamieszkiwali oni jednak tereny leżące poza murami miasta. 4.5.1581 r. ^[2] Ówczesny właściciel Tarnowa, książę Konstanty Wasyl Ostrogski, nadał tarnowskim Żydom przywilej gwarantujący bezpieczeństwo cmentarza żydowskiego i synagogi oraz wyłączający Żydów spod miejskiego prawa. Wiek XVII to burzliwy okres historii Polski. Tarnów był wówczas prywatnym miastem, którego właścicielami były kolejno rody Ostrogskich- Zasławskich, Koniecpolskich, Radziwiłłów.

Stosunek do mieszkańców miasta pochodzenia żydowskiego zmieniał się wraz z właścicielami. 16.5.1631 r. wydano uchwałę o cmentarzu i o bezpieczeństwie Żydów w mieście. Jednak w 1633 r., na prośbę Rady Miejskiej, wydany został dokument, w którym to zakazano przyjmowania więcej Żydów do Tarnowa, włączono ich pod panowanie prawa miejskiego oraz zakazano handlu, szynkarstwa i dzierżaw. Cztery lata później, 3.7.1637 r., książę Władysław Dominik przywrócił Żydom tarnowskim odebrane wcześniej prawa. W wydany dokument znalazł się przepis „żeby wszelkie towary tak w domach, jako i na rynku w kramach przedawać bezpiecznie i niemi handlować równo z mieszczanami mogli, tudzież i gorzałki palić [pędzić] i one szynkować.” ^[3] Przez ten przepis, dość rzadki w Europie, Żydzi zostali zrównani w prawach z mieszkającymi w mieście chrześcijanami. W styczniu 1654r. książę zmienił swoje zdanie (być może za sprawą duchowieństwa, ale powody tej decyzji są ciągle przedmiotem badań) i zakazał Żydom kupowania ziemi chrześcijańskiej.

W połowie XVII wieku, pod wpływem złej sytuacji w kraju, sytuacja tarnowskich Żydów uległa poprawie. W 1670 r. książę Aleksander Janusz Ostrogski- Zasławski przywrócił im wszystkie prawa nadane przez poprzednich władców miasta. Podpisano również ugodę między „miastem Tarnowem a niewiernymi Żydami obywatelami tarnowskimi” ^[4] oraz liczne ugody między Żydami a cechami rzemieślniczymi.

W XVIII wieku Żydzi nie stanowiący jeszcze połowy ludności miasta, płacili podatki odpowiadające połowie podatków płaconych w mieście. Takie obciążenie wiązało się jednak z nadaniem różnych przywilejów handlowych oraz pozwoleniem na osiedlenie się Żydów w Tarnowie. Od lat 30. XVIII wieku Tarnów staje się praktycznie miastem żydowskim. Żydzi umiejętnie wykorzystali słaby okres mieszczaństwa chrześcijańskiego. Nadali wtedy miastu specyficzny charakter. Od 1730 r. napływ nowych żydowskich osadników był dość duży. Synagoga (wówczas synonim kahału) tarnowska stawiała nawet pewne trudności w osiedlaniu się nowych Żydów w mieście. Prawdopodobnie wiązało się to z niepłaceniem przez nich „chazaki”. Nieprzychylny nowym mieszkańcom Tarnowa był również tarnowski kler. W bardziej prywatnych stosunkach duchowieństwo nie było przeciwne Żydom. Kościół jak i zakon bernardynów lokowały depozyty pieniężne w synagodze żydowskiej. Około 1740 r. zaczęły w Tarnowie powstawać rzemieślnicze cechy żydowskie, które w bardzo szybkim czasie doprowadziły do upadku „chrześcijańskich cechów” (mimo istnienia obowiązku znoszenia przez cechy żydowskie stałych opłat do ich chrześcijańskich odpowiedników). Według spisu ludności z 1765 r. w Tarnowie mieszkało 900 ^[5] Żydów. Dzielnica Racjonalista.pl

żydowska, zamieszkiwana przede wszystkim przez biedotę ciągnęła się wzdłuż ulic Żydowskiej i Piłźnieńskiej (obecnie Wekslarskiej). Gęstość zaludnienia tej części miasta była bardzo duża. W 1788r. w Tarnowie założono pierwszą żydowską szkołę, której rektorem został Naftali Herz Homemberg. Do naszych czasów nie zachowały się zapiski mówiące o ówczesnym życiu tarnowskich Żydów. Wiadomo jednak, że stanowili oni odrębną pod względem religijnym, obyczajowym grupę. Nie utożsamiali się też z Polską. Sytuacja uległa zmianie w 1848 r., po Wiośnie Ludów. Wtedy to przez Tarnów przejeżdżała delegacja ze Lwowa, która jechała z petycją do cesarza z Austro-Węgier. W jednym z artykułów była mowa o równouprawnieniu Żydów [6]. Tarnowscy Żydzi pomagali w sypaniu kopca na Górze św. Marcina, upamiętniającego ofiary rabacji. W 1842 r. w Tarnowie powstał szpital żydowski. 19. V. 1867 r. po raz pierwszy w historii Tarnowa, mieszkańcy żydowscy mieli swoich przedstawicieli w Radzie Miejskiej. Jej członkami byli: dr Herman Rosenberg, został on także członkiem zarządu miasta, Dawid Rosner, dr Jakub Kreutzer, Henach Kleinmann, Jakub Fraenkel, Adolf Ringelheim, Hersch Majerhof, Jozua Maschler, Salomon Schleissteher, Simche Rappaport i Majer Fyzik Kellman.

W XIX wieku najważniejszą osobą społeczności żydowskiej był Herman Merz, współwłaściciel dużego domu handlowego. Od 1869 r. był on przewodniczącym gminy żydowskiej. Za swojej kadencji uporządkował on prace gminy, odnowił łaźnię, odrestaurował synagogę, wybudował bożnicę przy placu Rybnym, odświeżył cmentarz żydowski. W 1888r. Herman Merz założył w Tarnowie żydowskie Towarzystwo Kredytowe, którego został prezesem. Dzięki jego staraniom tarnowski kahał uzyskał statut, który był później wzorem dla innych gmin galicyjskich. [7] Wokół Merza skupiło się zamożne środowisko tarnowskich Żydów, tworząc strukturę prawie partyjną. Popierali oni powstający wówczas syjonizm. Prawem zwyczajnym, przestrzegany pieczołowicie w Tarnowie do II Wojny Światowej było sprawowanie urzędu wiceministra miasta przez Żyda. W 1906r. urząd ten piastował dr Elias Goldhammer, wybitny tarnowianin, prawnik z zawodu. Po ustąpieniu Witolda Rogoyskiego z urzędu burmistrza miasta, Goldhammer pełnił tę funkcję od 13.12.1906 r. do 14.1.1907 r. [8]. Goldhammer za swoje asymilacyjne poglądy był potępiony przez tarnowskich syjonistów, miał jednak poparcie wpływowej rodziny bankierów — Maschlerów. Wraz z Jeszua Maschlerem założył w 1888 r. Towarzystwo Dyskontowe, które oprócz udzielania kredytów, prowadziło działalność społeczno-filantropijną. Goldhammer był również dyrektorem Tarnowskiej Kasy Oszczędności. Jego zainteresowania dotyczyły także kultury. Wygłaszał on publiczne odczyty o Henryku Ibsenie na długo przed odkryciem tego norweskiego dramaturga przez świat. Elias Goldhammer założył w Tarnowie Żydowską Partię Narodową. Stał on na czele tak zwanych „postępowych Żydów”, posiadających małą synagogę, w której grały organy i w której modlono się w zmodernizowanych tałesach. Sława Eliasza Goldhammera dotarła aż do Wiednia, gdzie znany był jako „złotousty tarnowski adwokat.” [9] Dla uczczenia pamięci wybitnego tarnowianina, miasto nazwało jedną z ulic jego imieniem.

Jednak wspólne życie Polaków i Żydów nie zawsze było zgodne i spokojne. Rozruchy antyżydowskie miały w Tarnowie miejsce w latach: 1871, 1873, 1874, 1880, 1884, 1888, 1889, 1900, 1901, 1916 i 1918 [10]. W 1870 r. chłopci zebrani na święto Matki Boskiej Zielnej napadli na żydowskie domy, grabiąc je i bijąc ich mieszkańców. Wskutek odniesionych obrażeń jedna osoba zmarła. Wielu katolików domagało się surowych kar dla grabieżców. Oprócz takich wystąpień, stosunki polsko-żydowskie były dobre. Ludzie - chrześcijanie i żydzi — żyli w jednym mieście i musieli ze sobą współpracować. Nie był to odgórny przymus, lecz potrzeba normalnego życia. Przykładem dobrych stosunków była postawa tarnowian żydowskiego pochodzenia podczas pożaru tarnowskiej katedry w 1869 r. Żydzi razem z katolikami ratowali świątynię. Biskup Alojzy Pukalski przesłał później rabinowi list z podziękowaniami za ofiarą pomoc. Natomiast z okazji 25-lecia biskupstwa gmina żydowska wysłała do jubilata list gratulacyjny.

W XIX wieku dzielnica żydowska obejmowała wschodnią część Tarnowa (dzielnica Grabówka), rynek i ulice do niego przyległe. Tarnowscy Żydzi odegrali bardzo dużą rolę w rozwoju gospodarczym miasta. W 1846 r. Henryk Szancer zbudował Tarnowskie Młyny Parowe. Oprócz nich w XIX wieku powstały i działały, wytwórnice wody sodowej Brandstaettera i spółki, fabryka cukierków Hermana Izraelowicza, rafineria spirytusu, fabryka octu oraz wyrobów chemicznych A. Schwanenfelda, fabryka wódek Juliana Silbigera oraz liczne garbarnie. Cały przemysł odzieżowy znajdował się w rękach żydowskich.

W XIX wieku Tarnów był ważnym ośrodkiem syjonizmu. Jego korzenie sięgają czasów przed wystąpieniem Teodora Herzla. W grudniu 1887 r. Abraham Salz zorganizował w Wielkiej Sali Hotelu Lwowskiego Wieczorek Machabeuszowski. Spotkanie rozpoczął radny Tarnowa Adolf Ringelheim (ostrożnie podchodzący do tematyki syjonizmu). Główną mowę wygłosił Salz, który przedstawił zgromadzonym słuchaczom znaczenie powstań machabejskich dla losów narodu żydowskiego. Informacja o spotkaniu znalazła się w powiązanim z kręgami katolickimi tygodniku „Pogoń”. Cały tekst przemówienia Abrahama Salza został wydany w syjonistycznej wiedeńskiej gazecie „Selbstemanzipation”. Jeszcze w 1887r. powstało tarnowskie stowarzyszenie syjonistyczne „Hatchija” (Odrodzenie), którego założycielem był oczywiście A. Salz. Nazwa stowarzyszenia została później zmieniona na „Zion” (Syjon). Członkami Zionu byli przeważnie młodzi ludzie pochodzący z rodzin inteligenckich. Abraham Salz był bardzo aktywnym działaczem ruchu syjonistycznego. Przewodniczył on odbywającemu się we Lwowie, w 1893 r., zjazdowi galicyjskich organizacji syjonistycznych. Salz został także przewodniczącym Centralnego Komitetu Wykonawczego ruchu, a na odbywającym się w Bazylei w 1897 r. I Kongresie Syjonistycznym wybrano go na drugiego wiceprezesa Kongresu. Tarnowskie stowarzyszenie syjonistyczne reprezentowali wtedy (oprócz Salza) Zygmunt Bromberg i Edward Schwager.

W latach 1891 — 1893 Tarnów był „metropolią” ruchu syjonistycznego, do którego zwracały się podobne organizacje nie tylko z miast galicyjskich, ale także z Wiednia i Berlina. Po zamachu na cara Aleksandra II w 1882r., Żydzi zaczęli masowo wyjeżdżać do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej oraz do Palestyny. Było to spowodowane oskarżeniami kierowanymi w stronę Żydów, którzy jakby mieli cały zamach zorganizować. Pierwszymi pionierami — osadnikami (zwanymi „chalucami”) zostali tarnowscy Żydzi. 1.1.1897 r. w Tarnowie zaczęło działać stowarzyszenie „Ahawas Zion” (Miłość do Syjonu), powołane przez A. Salza. Jego celem było założenie osiedla w Palestynie, które byłoby zamieszkiwane przez Żydów z Galicji. Członkiem stowarzyszenia został sam Teodor Herze, który do Tarnowa przysłał pisemną deklarację i roczną składkę członkowską (5 guldenów). 9.9.1879 r. Salz, w imieniu „Ahawas Zion” kupił za

100 tysięcy franków francuskich w Paryżu od bankiera Edmunda Rotszylda 900 ha ziemi w Górnej Galilei. Obszar ten nazwano „Machnajim”. W 1898 r. administrator kolonii, Zygmunt Bromberg, wyjechał do Palestyny, by objąć w posiadanie zakupione przez tarnowskie stowarzyszenie grunty. W drugiej połowie 1898 r. do kolonii przybyło 11 osadników z Tarnowa, a na początku 1899 r. dołączyło do nich jeszcze 5 osób. Swoją pobyt na nowej ziemi koloniści z Tarnowa rozpoczęli od zasadzenia ziemniaków. Jednak już w 1900 r. zaczęły się kłótnie między Brombergiem a osadnikami. Administrator powrócił do Tarnowa i zrzekł się swojej funkcji. W 1902 r., ze względu na zbyt duże koszty utrzymania, kolonia wróciła w ręce byłego właściciela.

W 1906 r. w Tarnowie powstała syjonistyczna organizacja żeńska „Miriam”. Ruch syjonistyczny w Tarnowie działał do 1914 r., kiedy to jego działanie zostało przerwane przez I Wojnę Światową. Jednak już w 1915 r., po opuszczeniu miasta przez wojska rosyjskie, syjoniści tarnowscy wzmocnili swoją działalność. Otworzyli ludową kuchnię, która wydawała obiady dla biednych mieszkańców Tarnowa. Komitet Syjonistyczny pomagał także wdowom i sierotom wojennym. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, Tarnów jako pierwsze miasto ogłosiło przynależność do Niepodległego Państwa Polskiego. W tym czasie syjoniści tarnowscy powołali do życia Żydowską Radę Narodową, która reprezentowała całą społeczność żydowską Tarnowa w kontaktach z organami państwowymi.

W 1918 r. syjoniści przejęli kahał. Pierwszą wprowadzoną przez nich zmianą było powszechne prawo wyborcze. Projekt tej reformy odegrał dużą rolę w nadaniu „powszechnego prawa wyborczego wszystkim gminom wyznaniowym w Polsce”. Syjoniści tarnowscy organizowali szkolnictwo żydowskie w języku hebrajskim. Od 1934 r. w Tarnowie odbyły się obchody 50-lecia syjonizmu. Opublikowano wtedy „Jubileuszową Księgę Pamiątkową”, w której znalazły się materiały związane z tarnowskim ruchem syjonistycznym. „Charakteryzując tarnowski ruch syjonistyczny można powiedzieć, że był to ruch szamoczący się w naszym mieście pomiędzy asymilacją a ortodoksją żydowską. Można też stwierdzić ogólnie, że był dzieckiem ruchów narodowych XIX stulecia, ale czerpał też swe siły z religijnego ideału żydowskiego mesjanizmu”.

Z lewej: Synagoga Nowa, z prawej: Mykwa w Tarnobrzegu — wygląd obecny

Na początku XX w. w Tarnobrzegu wzniesiono dwie bardzo ważne dla Żydów budowle. Pierwszą z nich była mykwa wybudowana w stylu mauretańskim. Została ona oddana do użytku w 1904 r., i zastąpiła starą łaźnię żydowską. W 1908 r. wybudowano najpiękniejszą tarnobrzeżską synagogę, zwaną Nową, Jubileuszową lub imienia Franciszka Józefa I. Ta ostatnia nazwa wiązała się z dniem poświęcenia synagogi, który był też dniem urodzin cesarza.

W 1914 r. Żydzi w Galicji, szczególnie syjoniści, popierali Polaków w walce o niepodległość. Galicyjskie Komitety syjonistyczne zachęcały Żydów do walki. W jednej z odezw napisano: "Wreszcie nadszedł czas, kiedy naród żydowski może wykazać swoją wielką sympatię i podziw dla polskiego narodu [...]. Z zapartym oddechem śledzimy za biegiem wydarzeń i podziwem spoglądamy na marsz żołnierzy polskich [...], z całego serca życzymy sukcesów i szczęścia z tej bohaterskiej kampanii. Na żydowskich cmentarzach znajdują się specjalne kwatery, w których spoczywają Żydzi walczący w armii austriackiej. W okresie okupacji Tarnobrzegu przez wojska rosyjskie (10.11.1914 — 5.5.1915), Żydzi byli prześladowani. 31 żydowskich mieszkańców Tarnobrzegu Rosjanie wywieźli jako zakładników do Niżnego Nowogrodu. Burmistrz Tarnobrzegu bezskutecznie prosił rosyjskiego komendanta miasta o uwolnienie zakładników. W przeprowadzonym w 1921 r. spisie ludności Tarnobrzegu zamieszkiwało 15.608 ludności wyznania mojżeszowego. Stanowili oni 44,1% mieszkańców miasta. Spośród tej liczby, tylko 10.223 osoby uważały się za Żydów. Wynika z tego, że 1/3 osób uległa polonizacji. W późniejszych latach ludność żydowska mniej entuzjastycznie odnosiła się do polskości. W 1936 r. narodowość polską deklarowało już 7 osób. W dwudziestolecium międzywojennym, w województwie krakowskim, Tarnobrzeg był miastem o największym odsetku ludności żydowskiej. Działała tu dobrze zorganizowana gmina żydowska, dwie duże synagogi, 40 domów modlitwy, szkoły, kluby sportowe, inwestycje kulturalne. Żydzi przodowali również w handlu i przemyśle. Szczególnie ważną rolę odgrywali tutaj krawcy. W 1938 r. tarnobrzeżskie firmy braci Seiden, Józefa Katza i Ganz-Hochberga otrzymały rządowe zamówienie na mundury dla wojska polskiego.

Żydowskie miasto Tarnobrzeg zostało zlikwidowane w czasie II Wojny Światowej i nigdy już nie zostało odbudowane.

Przypisy:

[1] [Źródło](#): wejście dnia 10.4.2006.

[2] K. Bańburski, *Żydzi w Tarnobrzegu do 1939 r.*, w: *Żydzi w Tarnobrzegu. Świat, którego nie ma*, K. Bańburski, J. Bogacz, J. Koziół, Muzeum Okręgowe w Tarnobrzegu, Tarnobrzeg, 2003, s. 8.

[3] Ibid., s.11. tekst oryginalny nie zachował się. Ten pochodzi z "Kwartalnika historycznego" z 1905r.

[4] Ibid., s.13.

[5] A. Czuczyński, *Spis Żydów woj. krakowskiego z roku 1795*, "Archiwum komisji historycznej PAU", T. VIII, Kraków 1898, s.394.

[6] Równouprawnienie Żydów w Galicji stało się faktem w 1855 r.

[7] K. Bańburski, op. cit., s. 25.

[8] [Źródło](#); wejście dnia 19.4.2006.

[9] Ibidem.

[10] A. Bartosz, *Tarnowskie judaica*, Kraj, Warszawa, 1992, s.18.

[Olivia Tańska](#)

Ur. 1983. Ukończyła studia na kierunku stosunki międzynarodowe, specjalność: integracja europejska. Jest członkiem stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania Dunajec-Biała, które działa w ramach Pilotażowego Programu LEADER+

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 22-10-2007 Ostatnia zmiana: 22-01-2010)

[Oryginał.](#) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5592>)

Contents Copyright © 2000-2010 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2010 Michał Przech

Autorem portalu Racjonalista.pl jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielami portalu są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tego portalu i jakiegokolwiek jego części.

Wszystkie strony tego portalu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tego portalu oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tego portalu i nie korzystać z jego zasobów.

Informacje zawarte na tym portalu przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów portalu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na portalu. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych portalu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl